

ПРАВО МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті проведено науково-правовий аналіз категорії «право міжнародного співробітництва». Розглянуто питання про існування в міжнародному праві загального зобов'язання співпрацювати. Виділено позитивістський та природно-правовий підходи до обґрунтування існування зобов'язання держав співпрацювати. Виокремлено основні джерела міжнародного права, що встановлюють зобов'язання держав співпрацювати, та здійснено їх критичний аналіз. Крім того, розглянуто питання про співробітництво держав щодо користування та розпорядження міжнародним районом морського дна, Антарктикою та космічним простором.

Ключові слова: право міжнародного співробітництва, загальне зобов'язання держав співпрацювати, співробітництво заради розвитку.

Постановка проблеми та її актуальність.

У сучасних міжнародних відносинах, теорії та практиці міжнародного права доволі часто застосовуються категорії «міжнародне співробітництво», «право міжнародного співробітництва» та «зобов'язання держав співпрацювати». Незважаючи на те, що вони міцно утвердилися у термінологічному апараті міжнародного права, наразі у правовій науці фактично відсутні дослідження, які б сприяли встановленню змісту цих категорій. Представлена стаття має на меті зробити внесок у заповнення окресленої прогалини.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній науці міжнародного права питання про зобов'язання держав співпрацювати та сутність принципу міжнародного співробітництва розглядали такі науковці як М. Баймуратов, М. Буроменський, О. Гриненко, О. Ківець, Т. Сироїд, Л. Тимченко та інші. Крім того, окресленими питаннями займалися такі зарубіжні дослідники як Р. Бернхардт, Г. Боас, М. Віралі, Р. Вольфрум, М. Шоу, Г. Шермерс, Дж. Фокс та інші.

Метою статті є встановлення нормативно-правового змісту категорії «право міжнародного співробітництва». З огляду на окреслену мету автор поставив перед собою такі завдання: дослідити зміст категорії «право міжнародного співробітництва»; проаналізувати міжнародно-правові документи, що закріплюють право держав співпрацювати; розглянути теоретичні доктринальні підходи до обґрунтування загального зобов'язання держав співпрацювати.

Виклад основного матеріалу. Категорія «право міжнародного співробітництва» виникла на противагу категорії «право співіснування», що характеризувало класичне міжнародне право.

Основною ознакою такого права міжнародного співробітництва є обов'язок держав співпрацювати одна з одною.

Категорія «співробітництво» не була закріплена у жодному міжнародному договорі або рішенні. Навіть Декларація про принцип міжнародного права 1970 року базується на «домислюваній» термінології. Водночас аналіз цієї декларації свідчить про те, що «міжнародне співробітництво» позначає добровільну скоординовану діяльність двох або більше держав, що відбувається в рамках певного правового режиму і слугує спеціальною ціллю. Тобто, ця категорія використовується для того, щоб охарактеризувати дії держав спрямовані на досягнення певної визначеної цілі спільними зусиллями, там де зусилля однієї держави не можуть дати такого самого результату. Отже, обов'язок співпрацювати означає зобов'язання вживати скоординовані дії задля досягнення певної визначеної цілі. Окремо слід зазначити, що значення і цінність співробітництва залежить від його цілі.

З огляду на те, що співробітництво як таке не має чіткого визначення, категорія «співробітництво», що застосовується в науці і практиці міжнародного права, означає співробітництво держав з метою розвитку та покращення соціального добробуту світового співтовариства. Співробітництво необхідно відмежовувати від взаємозалежності і солідарності. Взаємозалежність не передбачає юридичних прав або обов'язків діяти певним чином, а скоріше відображає фактичний стан взаємної залежності між державами. Отже взаємозалежність є соціологічною категорією, що не має правових наслідків, хоча поступове зростання взаємозалежності держав призводить до поживлення міжнародного співробітництва.

Своєю чергою, солідарність означає зобов'язання кожної окремої держави враховувати у своїй політиці інтереси інших держав та інших суб'єктів міжнародних відносин, або ж спільні інтереси міжнародного співтовариства в цілому. Воно передбачає забезпечення рівності держав через двостороннє або багатостороннє інституціоналізоване співробітництво. Отже солідарність означає інтенсифікацію співробітництва заради розвитку.

Мета співробітництва заради розвитку може бути двоякою. Вона може передбачати забезпечення інтересів всіх залучених держав, коли певні заходи можуть бути ефективно реалізовані спільними діями держав або ж коли інтереси міжнародної спільноти потребують спільних дій. Всі міжнародні організації представляють сфери де обов'язок співпрацювати було встановлено та інституціоналізовано. Співробітництво може слугувати інтересам всіх залучених держав, або може бути корисним лише для певної окремої групи держав. Так, наприклад, в інтересах всіх держав діють Міжнародний телекомунікаційний союз, Всесвітній поштовий союз, Міжнародна організація охорони здоров'я, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН, тоді як основною метою створення Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку було сприяння розвитку країн, що розвиваються.

Отже, якщо в окремих сферах зобов'язання співпрацювати було визначеного положеннями міжнародного договору, питання про існування загального зобов'язання співпрацювати є одним з центральних у науці міжнародного права. Водночас, якщо категорію «співробітництво» розуміти лише як «вступ у контакт» то таке зобов'язання слід розглядати як частину міжнародного права. Однак, це не виключає можливості держав іноді намагатися ізолювати себе від решти міжнародного співтовариства держав.

Водночас більш важливим є питанням чи існує, відповідно до міжнародного права, зобов'язання співпрацювати заради розвитку. Очевидно, якщо таке співробітництво є вигідним лише для однієї сторони, загальний обов'язок співпрацювати матиме розподільчий характер та сприятиме зменшенню економічної і соціальної нерівності між державами. Незважаючи на те, що визнання існування зобов'язання співпрацювати заради розвитку є відносно новим, його зачатки можна простежити від часу виникнення міжнародного права. Правове зобов'язання взаємного співробітництва між державами було визнано як у правовій доктрині, так і у практиці міжнарод-

ного права ще до визнання принципу суверенітету, а його забезпечення стало ключовим елементом міжнародного права XIX століття. Наприклад, Емеріх де Ватель ще у 1758 році писав: «Перший загальний закон, що лежить в основі спільноти націй, передбачає, що кожна нація має сприяти наскільки це можливо щастю та процвітанням інших націй» [1, с. 72].

Співробітництво між державами як соціальне явище існувало завжди, відповідно до конкретних угод. Однак, визнання того, що держави мають загальне зобов'язання співпрацювати призвело б до фундаментальних змін у міжнародному праві.

Класичне міжнародне право характеризувалося індивідуалістичним підходом та передовсім містить норми спрямовані на забезпечення мирного співіснування всіх суверенних держав. Класичне міжнародне право робило наголос на збереженні миру як відмови від застосування сили (негативний мир). Задля цього міжнародне право розвивалося у двох взаємопов'язаних напрямках. Перший напрям полягав у забороні війни як засобу ведення національної політики через укладання загальних міжнародних договорів, що забороняли застосування збройної сили. Інший напрям полягав у спробі посилити організаційну структуру міжнародного співтовариства через створення системи колективної безпеки. Така організаційна система має розглядатися як інституціалізована форма міждержавного співробітництва.

Обидві тенденції знайшли своє відображення у Організації Об'єднаних Націй. Зобов'язання співпрацювати, що базується на положеннях Статуту ООН [2] передбачає зобов'язання співпрацювати з іншими державами і Організацією Об'єднаних Націй у справі підтримання міжнародного миру і безпеки.

Зосередження міжнародного права на ідеї відмови від застосування сили, не може вирішити питання соціальної нерівності між державами і більше того неспроможне вирішувати проблеми спільні для міжнародної спільноти держав, що виходять за рамки збереження негативного миру.

У цьому контексті країни, що розвиваються, відстоювали позицію згідно з якою міжнародне право не має розглядатися як таке, що забезпечує формальну рівність держав, а натомість має розглядатися як соціально-економічний інструмент, який через юридично-обов'язкове зобов'язання співпрацювати, створить передумови для забезпечення фактичної рівності між державами.

Визнання міжнародно-правового зобов'язання співпрацювати впливатиме на розвиток міжнародного права у трьох різних напрямках. По-перше, якщо наголошувати на тому, що міждержавне співробітництво має слугувати досягненню спільних цілей, визнання міжнародного співробітництва як основи спільних дій перетворить міжнародне право з сукупності норм націлених на збереження стану існуючих міжнародних відносин в режим орієнтований на виконання певної місії: сприяння міжнародній соціальній справедливості. У цьому сенсі міжнародне право включатиме ідеї соціальної держави. Така спільна мета перетворить існуючу спільноту держав у міжнародне співтовариство.

По-друге, такі зміни можуть суттєво вплинути на права та обов'язки держав. Розвиток, благополуччя, а також ефективне і відповідальне користування міжнародними територіями і ресурсами стане спільним завданням для всіх держав. Такий підхід знайшов своє відображення у статті 17 Хартії економічних прав і обов'язків держав, відповідно до якої міжнародне співробітництво в цілях розвитку є єдиною ціллю і спільним обов'язком всіх держав. Цей підхід також відображено у декларації, згідно з якою морське дно і надра є спільною спадщиною людства та має використовуватися на благо людства в цілому.

По-третє, визнання такого зобов'язання змінить статус суб'єктів міжнародного права. Воно сприятиме зростанню значення міжнародних організацій *vis-a-vis* кожної окремої держави. Більше того, це спричинить до включення елемента нерівності у відносинах між державами. Формальна рівність, що забезпечує рівні права та обов'язки держав, а також є відображенням природи сучасного міжнародного права, буде замінена якщо обов'язок співпрацювати передбачатиме надання підтримки країнам, що розвиваються, відповідно до принципу загального преференційного режиму для країн, що розвиваються.

Позиція країн, що розвиваються, під час розробки Декларації про принципи міжнародного права полягала в тому, що міжнародне співробітництво у сфері економічних відносин є не просто дискреційною діяльністю або моральним зобов'язанням, але частиною звичаєвого міжнародного права.

Співробітництво, що спочатку було добровільним актом, перетворилося на міжнародне зобов'язання в силу необхідності пристосовуватися до зростаючої кількості незалежних держав і з огляду на спільні інтереси всього міжнародного співтовариства. Метою цього принципу була

інтернаціоналізація та прогрес у сферах економіки, культури, науки і технологій.

Існує два можливих вектори обґрунтування доцільності існування правового зобов'язання співпрацювати заради розвитку. Один здебільшого базується на міркуваннях позитивістського характеру, інший на загальних принципах.

Позитивісти намагаються обґрунтувати існування такого зобов'язання з огляду на вже існуючі джерела міжнародного права, включаючи до них резолюції ООН серед яких, зокрема Декларація про принципи міжнародного права 1970 року [3]. Правова основа зобов'язання держав співпрацювати задля розвитку вбачається у статтях 1, 11 та 13 Статуту ООН, а також у Розділі IX, зокрема статті 56. Відповідно до такого підходу Статут ООН є конституцією міжнародного співтовариства, що містить сукупність міжнародно-правових принципів, норм та зобов'язань, забезпечення яких передбачає не лише попередження війни, а й сприяння динамічному розвитку міжнародних відносин. Крім того, позитивісти, які відстоюють міжнародно-правовий характер зобов'язання співпрацювати посилаються на положення статутів Ліги Арабських Держав, Організації Американських Держав, Африканського Союзу, Заключного акту Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), а також різноманітні резолюції і декларації Генеральної Асамблеї ООН, наприклад, Декларації про заснування нового міжнародного економічного порядку і відповідної програми дій. Зрештою вони посилаються на Хартію економічних прав та обов'язків держав, статті 9 та 17 якої передбачають загальне зобов'язання співпрацювати.

Однак, під час переговорів щодо змісту Декларації про принципи міжнародного права, представники найбільш розвинених держав поставили під сумнів існування загального зобов'язання співпрацювати. На їх думку, зазначений принцип за своєю природою є декларативним і слугує лише загальним положенням, що визначає повноваження ООН. Цей принцип не породжував міжнародно-правового зобов'язання відповідно до норм звичаєвого міжнародного права, а лише моральний обов'язок міжнародної поведінки. Міжнародне співробітництво як міжнародно-правовий обов'язок не базувався на нормах звичаєвого міжнародного права, а черпав свою юридичну силу з договірних зобов'язань, закріплених у положеннях Статуту. Міжнародне співробітництво поряд із підтриманням міжнародного миру, безпеки та дружніх відносин між

державами як цілі ООН закріплені у положенні частини третьої статті 1 Статуту ООН.

Водночас наголошувалося на тому, що це положення відображало цілі ООН як міжнародної організації, тоді як стаття 2 містила правові норми, яких мали дотримуватися як організація, так і її члени для досягнення цілей закріплених у статті 1. Так, якщо цілі частини першої і другої статті 1 знайшли своє правове відображення у статті 2, а не переслідували загальної мети співробітництва, принцип співробітництва має розглядатися як суто декларативний. Водночас стаття 56 посилається на співробітництво як основи для всієї системи спеціалізованих установ ООН, про які йде мова у статтях 57 і 59. Вона однак не містила загального міжнародно-правового зобов'язання співпрацювати.

Міжнародно-правове зобов'язання співпрацювати не може базуватися на різноманітних резолюціях Генеральної Асамблеї, оскільки ООН не наділена законодавчою функцією. Водночас, це не виключає значного впливу таких резолюцій на розвиток міжнародного права. З огляду на формулювання відповідної частини Декларації про принципи міжнародного права, держави мають співпрацювати одна з одною відповідно до Статуту ООН. Таким чином, зазначена резолюція і декларація нею закріплена, не встановлює загального зобов'язання співпрацювати.

Частина перша як і пункт (а) та (б) частина другої декларують, що держави або ж мають обов'язок співпрацювати або будуть співпрацювати. Своєю чергою, частина третя лише закріплює рекомендацію, що «держави мають співпрацювати у економічній, соціальній і культурній сферах, а також у сферах культури та технологій».

Те саме стосується статей 8, 9 та 17 Хартії економічних прав та обов'язків держав [4]. На початку переговорів, стаття 8 мала закріпити обов'язок співпрацювати, як такий, що має сприяти структурним змінам у світовій економіці і забезпечити збалансований і ефективний міжнародний поділ праці. Однак, під час переговорів такий намір поступово був розмитий. Стаття 8 лише зазначає, про більш раціональні та ефективні міжнародні економічні відносини, та встановлює, що структурні зміни в контексті гармонічної світової економіки відповідно до потреб і інтересів всіх держав, особливо тих, що розвиваються слід заохочувати.

Так, держави не зобов'язані співпрацювати, а лише закликані до співпраці. Так само, у першому проекті статті 9 містилося юридичне зобов'язання держав, але це нашттовхнулося на

заперечення. В остаточному варіанті Стаття 9 було свідомо використано термін «відповідальні» замість «зобов'язані».

Включення положення статті 17 було запропоновано країнами, що розвиваються. Вони домогалися лібералізації допомоги в цілях розвитку, яка мала бути безумовною. Своєю чергою, високо розвинуті індустріальні країни виступили проти такого підходу. Незважаючи на те, що стаття 17 наголошує на тому, що міжнародне співробітництво в цілях розвитку є спільною метою та загальним обов'язком всіх держав, вона не закріплює міжнародно-правового зобов'язання. Друге речення зазначеної статті, що стосується окремих держав містить лише рекомендацію співпрацювати з країнами, що розвиваються в цілях розвитку.

Другий підхід, про який зазначалося вище, обґрунтовує існування міжнародного зобов'язання співпрацювати задля розвитку на основі керівних принципів міжнародного права. Французький юрист міжнародник М. Віралі, зокрема, наполягає на тому, що зобов'язання співпрацювати може базуватися на принципі суверенітету [5]. Вони розглядаються дефіцит розвитку країн, що розвиваються, як часткову відсутність суверенітету, що має бути компенсована через співробітництво. Відповідно до такого підходу надання компенсації є обов'язком індустріальних країн. Подібне обґрунтування нашттовхується на заперечення, оскільки не обґрунтовує, чому індустріально-розвинуті країни зобов'язані діяти таким чином. Отже, більш переконливим є розглядати міжнародне співробітництво як засіб збереження миру.

Більш нещодавно виник ще один можливий напрям обґрунтування. Відправною точкою такого обґрунтування є віра в існування права людини на участь у прогресі та розвитку, що для держав опосередковано означає право на розвиток. Цього можна досягти через обов'язкове співробітництво. Така ідея була висловлена Комісією ООН з прав людини у 1980 році, зокрема було зазначено, що право на розвиток є правом людини і така рівність можливостей для розвитку є настільки ж прерогативою націй як і окремих людей [6]. Науковці, що дотримуються такої позиції посилаються на статтю 2 Міжнародного пакту про економічні, культурні та соціальні права [7]. Незважаючи, що положення зазначеної статті прямо не встановлює обов'язку співпрацювати, воно принаймні визнає, що поліпшення умов життя людства є метою міждержавного співробітництва. Відповідно, кожна держава є відповідальною за поліпшення таких умов. Стат-

тя 55 Статуту ООН закріплює положення, що вказує в тому самому напрямі, так само як і Декларація соціального прогресу і розвитку 1969 року [8]. За ініціативою Філіппін та з огляду на запропонований ними проект резолюції «Розвиток та економічне співробітництво: Новий міжнародний гумі тарний порядок: моральні аспекти розвитку» 37-ма Генеральна Асамблея звернула свою увагу на взаємозв'язок між міждержавним співробітництвом задля розвитку та правами людини [6].

Висновки. Незважаючи на те, що подібні міркування засновані на правах людини є переконливими, говорити про те, що право на розвиток як індивідуальне право людини або право держави є частиною міжнародного права не доводиться. Водночас слід визнати, що таке право є *de lege ferenda* і зрештою може призвести до появи міжнародно-правового зобов'язання співпрацювати задля розвитку. Більше того, незважаючи на те, що зобов'язання співпрацювати ще не є частиною міжнародного права, воно було впроваджене міжнародними конвенціями у сфері користування спільними просторами. Такі угоди відображають зростаюче занепокоєння світового співтовариства щодо ефективного і належного використання спільних міжнародних просторів, так само як і управління такими просторами не може бути здійснене нескоординованими діями окремих держав.

Зобов'язання співпрацювати, наприклад, було закріплено у Преамбулі, а також у статтях 2 і 3 Договору про Антарктику [9]. Таке співробітництво однак стосується лише питань проведення наукових досліджень і лише стосується держав – сторін договору. Воно жодним чином не стосується питань пов'язаних із розвитком. Більш далекосяжним є зобов'язання, закріплене в Договорі про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла. Воно зобов'язує держав, що ведуть активну діяльність у космосі не лише співпрацювати одна з одною щодо обміну інформацією, а й сприяти розвитку знань і можливостей проведення дослідження всіх держав. Цей договір відображає положення Декларації про Економічні права і обов'язки держав у тій частині де замість формальної рівності між державами та сприяє утвердженню фактичної рівності між ними. Відхід традиційних засад міжнародного права обумовлене тим, що космос було проголошено спільною сферою діяльності людства. Таким чином, доволі логічним є те, що всі держави мають отримувати рівну ви-

году від його дослідження та використання. Підхід застосований в зазначеному договорі не відображає ідеї забезпечення більш рівного розподілу ресурсів, що характеризує потреби нового міжнародного економічного порядку, а натомість закликає до рівної участі на основі висновку, що космос є спільним міжнародним простором.

Такий самий підхід врегульовує режим дна відкритого моря, як це передбачено у Частині XI Конвенції ООН з морського права 1982 року [10]. Він також виключає можливість того, що окремі технологічно розвинуті держави можуть монополізувати використання простору, який було визнано спільною спадщиною людства. Основною ознакою такого режиму є зобов'язання співпрацювати. Таке зобов'язання однозначно слугує розвитку держав, що не можуть здійснювати діяльність на дні відкритого моря. Таке загальне зобов'язання співпрацювати передбачає обов'язок розподіляти отримані фінансові вигоди і передачу технологій. Конвенція ООН з морського права передбачає створення інституційного механізму міжнародного співробітництва, а саме створення Міжнародного органу з морського дна, і зобов'язує держав, що технічні можливості для глибоководної розробки морського дна надавати фінансові ресурси і технології зазначеному органу. Така глибоководна розробка морського дна здійснена міжнародною організацією, однак, є нічим іншим як діяльністю, що здійснюється через обов'язкове співробітництво держав.

Література

1. *Vattel E.* The Law of Nations, Or, Principles of The Law of Nature Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury / Emer de Vattel. – Indianapolis : Liberty Fund [Natural Law and Enlightenment Classics], 2008. – 757 p.

2. *Статут* Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/995_010

3. *Декларація* про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569

4. *Хартія* економічних прав та обов'язків держав від 12.12.1974 року [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077

5. *Virally M.* La Charte des droits et des devoirs économiques des Etats / Michel Virally // *Annuaire français de droit international* lien Année 1974. – Volume 20. – Numéro 20. – P. 57 – 77.

6. *Wolfrum R.* International Law of Cooperation / Wolfrum R. // *Encyclopedia of Public International Law* R. Bernhardt (ed.). – Amsterdam : Elsevier Science Publishers B.V., 1986. – P. 191 – 193.

7. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права* від 16.12.1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_042

8. *Декларация социального прогресса и развития* : Резолюция ГА ООН от 11 декабря 1969 года № 2542 (XXIV) // *Официальный веб-сайт ООН* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml

9. *Договір про Антарктику* від 01.12.1959 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224

10. *Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права* від 10.12.1982 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057

А. Н. Месхия

Право международного сотрудничества.

В статье проведен научно-правовой анализ категории «право международного сотрудничества». Рассмотрены вопросы о существовании в международном праве общего обязательства сотрудничать. Выделены позитивистский и естественно-правовой подходы к обоснованию существования обязательства государств сотрудничать. Выделены основные источники международного права, устанавливающие обязательства государств сотрудничать, и осуществлен их критический анализ. Кроме того, рассмотрен вопрос о сотрудничестве государств по использованию и распоряжению международным районом морского дна, Антарктикой и космическим пространством.

Ключевые слова: право международного сотрудничества, общее обязательство государств сотрудничать, сотрудничество ради развития.

O. Meschia

The Law of international cooperation.

This article presents the scientific and legal analysis of the category of «the right of international cooperation». The issues of the existence in contemporary international law of the general obligation to cooperate have been analyzed. The positivist and natural law approaches to justify the obligation of states to cooperate have been highlighted. The main sources of international law, establishing the obligation of States to cooperate have been pointed out and their critical analyses have been conducted. The cooperation as to international commons has been studied in particular concerning the use and disposal of the international seabed area, Antarctica and outer space.

Key words: law of international cooperation, the general obligation of States to cooperate, cooperation for development.